

NENÁPADNÝ MYSLITEĽ SPOD TATIER

Patrik DERFIŇÁK

Medzi svojím spôsobom výnimočne, i keď len príležitostne prezentované osobnosti, ktoré sa narodili a prevažnú časť svojho života pôsobili na území dnešného Slovenska, patrí aj Gregor František Berzeviczy. Rodák z Veľkej Lomnice (okr. Kežmarok), ktorého 260. výročie narodenia si v tomto období pripomíname, sa spomedzi príslušníkov svojej spoločenskej triedy, ale i celej generácie vyčlenil vo viacerých smeroch. Svedčia o tom nielen jeho životné osudy, ale tiež teoretické názory a viaceré praktické aktivity, ktoré postupne realizoval.¹

Gregor František Berzeviczy sa narodil v jednej z najstarších šľachtických rodín Spiša. Jeho predkovia sa pod Vysokými Tatrami usadili už na začiatku 13. storočia. V roku 1209 im držbu územia nad riekou Poprad potvrdil osobitnou listinou kráľ Ondrej II. Rozsiahle majetky, ktorých súčasťou bola aj časť Vysokých Tatier, vrátane Lomnického štítu, im následne potvrdzovali aj ďalší uhorskí panovníci, napríklad Belo IV. v roku 1246.² Členovia rodu Berzeviczy sa postupne usadili aj v iných častiach Uhorska, pričom vytvorili viacero rodových vetiev. Niektoré z nich nadobudli väčší význam a zanechali v dejinách výraznú stopu, iné schudobneli a v spoločenskom či politickom živote krajiny sa nepresadili. Do istej miery na to vplývala skutočnosť, že časť rodu zostala katolícka, iní jeho príslušníci zasa prešli k evanjelickej augsburského vyznania viere.

Gregor František Berzeviczy patril k spišskej vetve rodiny, ktorá sa priklonila k protestantizmu. Napriek tomu sa jej členom podarilo udržať časť tamojších majetkov, aj s pôvodným sídlom rodu. V starej kúrii vo Veľkej Lomnici sa začiatkom 18. storočia narodil aj Gregorov otec Alexander Berzeviczy. Vďaka nadaniu a pracovitosti sa dokázal aj ako evanjelik uplatniť i na cisárskom dvore, keď získal uznanie samotnej cisárovnjej Márie Terézie. Nemenej dôležité ale bolo, že sa mu podarilo ukončiť niekoľko dlhodobých a nákladných súdnych sporov, ktoré celé desaťročia finančne vyčerpávali rodinné zdroje. Vďaka dvom sobášom stabilizoval majetkové pomery, dokonca mohol pristúpiť k barokovej prestavbe rodového sídla. Druhýkrát sa pritom oženil v pomerne vysokom veku. S omnoho mladšou Barborou Horváth-Stansith prežil v harmonickom vzťahu desať rokov. Keď v roku 1772 zomrel, zanechal po sebe, okrem detí z prvého manželstva aj „ako spojenie dvoch vynikajúcich evanjelických rodín Spiša, syna Gregora“.³

Mladík zo zámožnej šľachtickej rodiny mal v druhej polovici 18. storočia relatívne obmedzený výber možností na uplatnenie sa. Vzhľadom na nie najlepší zdravotný stav, nepripadala pre mladého Gregora Františka do úvahy kariéra vojaka. Ani

-
- 1 Niektoré z nich podrobnejšie, iné v stručnejšej forme zachytili autori prác, ktoré o ňom v priebehu posledných viac ako sto rokov vznikli. Konkrétne GAÁL, Jenő. *Berzeviczy Gergely élete és művei I-II*. Budapest, 1902, UNČOVSKÝ, Ladislav. *Gregor Berzeviczy*. Martin : Osveta, 1956, BALÁZS, Éva. *Berzeviczy Gergely a reform politikus*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1967 či LAZNIOVÁ, Miroslava. *Gregor František Berzeviczy*. Turany, 2022.
 - 2 VENCKO, Jozef. *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok, 1927, s. 43.
 - 3 HORVÁTH, Károly. *Berzeviczy Gergely 1763 – 1822*. Budapest, 1911, s. 4.

duchovná, vzhľadom na vtedajšie postavenie evanjelickej augsburského vyznania cirkvi, nesľubovala veľmi zaujímavú perspektívu. Zostávala preto možnosť štúdia, najmä práva. To, po úspešnom absolvovaní umožňovalo nielen vydať sa cestou advokácie, ale tiež nájsť si zamestnanie na niektorom z uhorských centrálnych úradov alebo v rámci stoličnej samosprávy. Pre poslednú z možností hovorilo aj rýchlo sa prejavujúce nadanie Gregora Františka Berzeviczyho. Ten sa spočiatku vzdelával doma, následne ale nastúpil na známe kežmarské evanjelické lýceum. Bez ťažkostí a rýchlo absolvovaná príprava mu následne umožnila odísť na právnickú fakultu do Pešti. Aj tu postupoval rýchlo. Zvládol teóriu prezentovanú v latinčine a nemčine, následne aj povinnú právnickú prax. Vďaka tomu mohol už ako dvadsaťročný dostať právnický diplom. Pôvodu, rodinným kontaktom, ale i dobrým odporúčaniam možno pripísať skutočnosť, že prakticky hneď získal dobré miesto na kráľovskom súde v Budíne. Čakala ho úspešná kariéra a rodina mu už hľadala aj vhodnú nevestu.

Tak ako neskôr ešte niekoľkokrát počas svojho života, aj v tomto období urobil Gregor František Berzeviczy nečakané rozhodnutie. Chcel ďalej študovať, poznávať svet a cestovať. Opustil preto dobré miesto a v roku 1784 odišiel na univerzitu do nemeckého Göttingenu. Tu sa popri štúdiu práva či hospodárskych vied venoval aj tovaroznalectvu či jazykom. Cestoval a skúmal tiež reálne možnosti odbytu uhorských výrobkov na nemeckých trhoch. Po skončení tunajšieho pobytu sa vydal na ďalšie cesty, keď navštívil Francúzsko a Anglicko. Tu sa zaujímal o nové vynálezy, možnosti medzinárodného obchodu, spoločenské otázky a nové poznatky z ekonomie. Najmä Anglicko, predstavujúce v tom čase skutočné centrum svetového obchodu ho veľmi priťahovalo. O to viac, že išlo o krajinu, kde žil Adam Smith, autor preratného diela *Bohatstvo národov* (1776)⁴, ktoré prispelo k vytvoreniu ekonomie a jej profilovaniu ako samostatnej vednej disciplíny. Je vnímané ako klasický manifest merkantilizmu a jedno z najvýznamnejších diel, ktoré o ekonomii v dejinách vyšli. Práve práca Adama Smitha zásadným spôsobom ovplyvnila aj uvažovanie a prácu Gregora Františka Berzeviczyho v ďalších rokoch jeho života.

Rodina podporovala Gregora Františka Berzeviczyho pri jeho štúdiu i na zahraničných cestách. Keď však tieto nákladné aktivity vyčerpali voľné rodinné prostriedky, nastal čas návratu. On sám veril, že sa mu rýchlo podarí nájsť vhodné pracovné miesto, kde by naplno mohol zúročiť získané poznatky. Aké veľké muselo byť jeho sklamanie, keď napriek audienciám u cisára Jozefa II. i viacerým príslubom sa žiadne vhodné miesto nenašlo. Príliš kvalifikovaný odborník musel nakoniec prijať málo lákavé miesto civilného komisára v armáde. Nepopulárna pracovná pozícia, v rámci ktorej musel cestovať po celej krajine, sa ale nakoniec ukázala ako svojim spôsobom zaujímavá. Vďaka nej totiž mohol priamo na základe autopsie zozbierať množstvo dôležitých informácií, ktoré neskôr využil pri napíšaní viacerých prác. Až po niekoľkých rokoch pôsobenia v armáde sa mu konečne podarilo v roku 1792 získať miesto na kráľovskom miestodržiteľskom úrade v Budíne.

Relatívne skromná úradnícka pozícia bez väčších možností nebolo síce to, po čom by Gregor František Berzeviczy túžil. V každom prípade išlo o stabilnú prácu

4 Originálny názov diela je *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov*, pričom originálny koncept uvažovania v tejto oblasti postupne rozvíjal vo svojich prácach i prednáškach už od 60. rokov.

v hlavnom meste Uhorska, ktoré bolo nielen politickým či hospodárskym, ale tiež kultúrnym i vzdelávacím centrom krajiny. Vďaka svojej priateľskej a spoločenskej povahe sa rýchlo začlenil do budínskej lepšej spoločnosti, no súčasne sa mal možnosť ďalej vzdelávať. Dôležitú úlohu pritom zohrávali aj myšlienky inšpirované francúzskou revolúciou, ktoré sa v tom čase prejavili napríklad na vzniku hnutia uhorských jakobínov. Ich odhalenie, zatknutie niekoľkých desiatok členov hnutia, následný proces a vynesenie niekoľkých rozsudkov smrti, mali na Gregora Františka Berzeviczyho značne negatívny vplyv. Aj keď on sám nebol medzi odsúdenými, opustil Budín a odišiel na svoj majetok do Veľkej Lomnice. Tu strávil nasledujúcich takmer 30 rokov, počas ktorých realizoval množstvo aktivít. Značnú pozornosť venoval najmä hľadaniu teoretických i praktických riešení na v tom čase aktuálne hospodárske problémy monarchie. Už prvý väčší text, ktorý uverejnil pod názvom *O priemysle a obchode Uhorska*, vzbudil značnú pozornosť najmä odbornej verejnosti.⁵ Pri opise hospodárskeho života v Uhorsku využil vedomosti a skúsenosti, ktoré nazbieral v predošlých rokoch. V štúdiu sa pomocou štatistických údajov pokúsil dokázať, že Uhorsko bolo z hospodárskeho hľadiska len akýmsi príveskom a najmä odbytiskom pre výrobky z rozvinutejších rakúskych častí monarchie. Tento stav podľa jeho názoru mohlo zvrátiť iba zrušenie cieľ a rôznych obmedzení zo strany viedenského dvora, resp. rozvoj slobodného podnikania. Prezentovanie názorov ako napríklad „Vláda sa nemôže zachovať lepšie, ako keď čím menej zasahuje, zdržuje sa násilných nariadení, sleduje prirodzený vývoj, odstraňuje prekážky, podporuje sám od seba sa rozvíjajúci obchod a jeho chod“, spolu s publikovaním ďalších podobne zameraných textov spôsobilo, že ich autor sa v nasledujúcich rokoch netešil veľkej priazni u predstaviteľov viedenského dvora.⁶

Ešte väčší ohlas zaznamenala jeho ďalšia práca *O povahe a postavení sedliakov v Uhorsku*.⁷ Išlo v prvom rade o dôkladnú ekonomickú analýzu neradostného postavenia veľkej časti tamojších poddaných. Na základe získaných informácií i vlastných skúseností dokázal, že iba z výnosov poľnohospodárskej činnosti nemôžu poddaní plniť svoje povinnosti voči štátu, cirkvi a zemepánom. Verejné prezentovanie problémov a vlastne neriešiteľnej situácie roľníkov vyvolalo mnohé, z veľkej časti negatívne reakcie šľachty i štátnych inštitúcií. Na stránkach odborných časopisov viedli zástancovia i odporcovia vzájomné diskusie, napriek tomu, že dielo samotné bolo cenzúrou zakázané a vytlačené zväzky skonfiškované. Ešte väčšie ťažkosti spôsobila Gregorovi Františkovi Berzeviczymu cenzúra pri pokuse vydať rozsiahlejšie dielo *O politickej ekonómii*. Aj keď z dnešného hľadiska ide skôr o pokus základným spôsobom spracovať túto problematiku, v každom prípade ide o prvé dielo takéhoto rozsahu a zamerania v Uhorsku. Keďže ho nebolo možné vydať, kvôli cenzúre na území Rakúskeho cisárstva, vytlačili ho najprv v zahraničí. V Uhorsku sa objavilo v maďarskom preklade až o sto rokov neskôr, začiatkom 20. storočia.

Kým odborným prácam Gregora Františka Berzeviczyho je aspoň sporadicky venovaná pozornosť, úplne na okraji záujmu sú jeho praktické aktivity v oblasti obchodu, rozvoja vzdelávania, evanjelickej cirkvi augsburského vyznania či turistiky.

5 *De commercio et industria Hungariae. Leutschoviae, 1797.*

6 GAÁL, Jenő. *Berzeviczy Gergely élete és művei II.* Budapest, 1902, s. 43.

7 *De conditione et indole rusticorum in Hungaria.* Rukopis bol dokončený v roku 1804.

Svoje teoretické názory na možnosti rozvoja obchodu sa pritom pokúsil aj prakticky rozvinúť. V roku 1796 sa napríklad na plti naloženej tokajským vínom splavil po Dunaji a Visle až do Gdanska. Po ceste navštívil viaceré poľské mestá, kde jednal s miestnymi obchodníkmi o možnosti výmeny konkrétnych tovarov. Aj keď vysoké clá zo strany habsburskej monarchie i Pruska bránili rozvoju obojstranne výhodného obchodu, predsa len sa našli komodity, ktoré sa aspoň so skromným ziskom dali vyvážať, najmä s využitím existujúcej riečnej siete.⁸

Veľmi aktívne vystupoval v rámci evanjelickej augsburského vyznania cirkvi. Postupne od roku 1801 prešiel viacerými funkciami a nakoniec prevzal po svojom strýkovi Imrichovi Horváth-Stansithovi pozíciu inšpektora Potiského dištriktu. I v tomto smere sa uplatnil nielen ako obhajca práv evanjelikov, ale tiež dobrý znalec existujúcich pomerov. Okrem iného totiž pravidelne upozorňoval na podľa jeho názoru alarmujúci odchod mladých a vzdelaných ľudí do zahraničia. V uhorskom prostredí nenachádzali čerství absolventi univerzít často primerané uplatnenie, a tak odchádzali za lepšími materiálnymi podmienkami. Tento jav, ktorý bol zreteľný už začiatkom 19. storočia považoval z hľadiska ďalšej budúcnosti krajiny za mimoriadne nebezpečný, keďže „*odchádza nenávratne to najcennejšie čo máme, mladí a vzdelaní ľudia*“.⁹

Stále nie celkom docenený je význam Gregora Františka Berzeviczyho pri propagácii a poznávaní Vysokých Tatier. Kým mu to jeho rýchlo sa zhoršujúci zdravotný stav dovoľoval, vydával sa s návštevníkmi do rôznych, v tom čase stálo málo známych častí Vysokých Tatier. Bol skúseným horským vodcom, preto sa kaštieľ vo Veľkej Lomnici stal vyhľadávaným miestom pre záujemcov o toto pohorie. Okrem členov habsburského rodu a príslušníkov vysokej šľachty hostil aj celý rad zahraničných cestovateľov. Sám dokonca publikoval viaceré menšie práce venované problematike prírody a jej ochrany.

Osobný život Gregora Františka Berzeviczyho nemožno označiť ako šťastný. V exile vo Veľkej Lomnici písal diela, ktoré nesmel vydávať. V cestovaní a vôbec v pohybe mu zabránila rýchlo postupujúca choroba. S manželkou Teréziou mali osem detí, z nich sedem však zomrelo už v detskom veku. A tak na otcovo úsilie mohol nadviazať iba syn Titus, ktorý sa neskôr stal známym najmä ako školský inšpektor. Osobnosť a rozsah aktivít Gregora Františka Berzeviczyho predstavujú pre historikov nesporne zaujímavú výzvu, ktorá napriek už publikovaným textom je stále aktuálna.

Použitá literatúra:

- DERFIŇÁK, Patrik. Gregor Berzevici, zabudnutý mysliteľ spod Tatier. In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Zostavil Martin PEKÁR. Prešov : ManaCon, 2001, s. 7 – 18.
- GAÁL, Jenő. *Berzeviczy Gergely élete és művei I. – II.* Budapest, 1902.
- HORVÁTH, Károly. *Berzeviczy Gergely 1763 – 1822.* Budapest, 1911.
- VENCKO, Jozef. *Dejiny štiaonického opátstva na Spiši.* Ružomberok, 1927.

8 GAÁL, Jenő. *Berzeviczy Gergely élete és művei I.* Budapest, 1902, s. 64.

9 Archív Slovenského národného múzea v Martine. Zbierka: Rôzna proveniencia, sign. MJ 188, Gregor Berzevici.